

Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok.
In Memoriam Vári András (1953–2011)
Lords and Servants in History's Unity: Studies on Social History.
Szerkesztette / Edited by: Gyulai Éva. ME BTK TTI, Miskolc, 2014. pp. 134–139.

Urak és szolgálók – a Zala Megyei Gazdasági Egyesület tagsága az alakuláskor (1861)

KISS Zsuzsanna

Lords and their servants: Members of the Economic Association of Zala County (ZMGE) at inaugural date (1861)

The Economic Association of Zala County (ZMGE) was established in 1861. Thanks to the preserved documents we have some information on the circumstance of the process of establishment and also on the members of this society. Using the so-called “subscription lists” I first investigate the members’ personal motives for joining. Following András Vári’s train of thought, I assume that the powerful position of greater landowners or county officers (i.e. “lords”) in the relationship with their “servants” exerted in many cases enough force to pull the latter into the association. This hypothesis I verify by analysing the subscription lists, focusing primarily on the interpersonal links among those on the same sheet.

In the second part of my paper I take a closer look on the “lord–servant” relationship by investigating the association in its everyday actions. The examination of the distribution of places where the regular and irregular meetings of the membership took place in the first period of the association’s existence show that position holders of the ZMGE could successfully utilise “space” for their own benefit. This means that they normally managed to invite meetings of special sections to their hometowns, by which they gained time and money, while invited members suffered losses in these fields. Those with better positions in the ZMGE (that normally concur with those with better positions in the social rank system) could also gain advantages in practical fields. I demonstrate with examples, that – using the words of a contemporary journalist – “those in a lucky position” dominated the races and exhibitions organized by the association. My examples (how the Festetics’ mob won the 1st and 2nd prize in an exhibition; and how the warden of Inkey’s stud won the horse race) show that their personal dominance could be enforced also deferred, i.e. through their servants. These cases show how the subservient linkage of servants to lords takes place in action.

*

Minden egyesülettörténeti kutatás számára alapvető kérdés, hogy kik és milyen céllal alapították a vizsgált egyesületet, illetve, hogy kik és milyen céllal lettek annak tagjai. Rendszerint – egyes szerencsés kivételes esetektől eltekintve – sem az egyesületi tagokról, sem az egyesület működéséről nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű és minőségű forrás ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre az általánosságokon túl választ adhassunk. A fellelhető tagnévsorok segítségével persze többé-kevésbé meghatározható az egyesületi tagok körének összetétele, azokból az emlék-

kötetektől pedig, amelyeket az egyesület történetéről szokás szerint egy-egy nagyobb évfordulóra készítettek, megtudhatunk egy s mást a célokról és az egyesület mindennapjairól is. Ha mindezeket túl még a működés során keletkezett iratanyagból is fennmaradt valami, kifejezetten szerencsésnek tudhatjuk magunkat. Alapos prozopográfiai és helytörténeti kutatással, az egyesület kellően ismert és biográfiaiban jól dokumentált tagjairól (többnyire a vezérkarról) számottevő információ nyerhető, de még ezzel együtt is csak keveset tudhatunk meg arról, hogy közülük kik voltak a társaság tényleges, gyakorlati irányítói és milyen célokat követtek. A tagok motivációjáról azért is nehéz információt szerezni, mivel egy egyesületben vállalt tagság ráadásul sokszor nem jelentett személyes elkötelezettséget, pusztán bizonyos társadalmi állás folyománya volt.¹

A politikailag kiélezett időszakban alakult Zala Megyei Gazdasági Egyesület alapítóinak körét vizsgálva, az eddigi eredmények legtömörebben úgy foglalhatók össze: a megye politikai-közigazgatási elitje és a gazdasági egyesület tagsága (vezérkara) között nagyfokú volt az átfedés.² Ennek a megállapításnak a „hírértéke” azonban – Vári András szavait idézve – „igen korlátozott. Hiszen egyesületi tagság és megyei elit ilyen összehasonlítása legalább két politikai rendet és annak megfelelő két tisztviselő-garnitúrát ölel föl, az a csodálatos, hogy még ennek ellenére is jut az egyesületbe gazdaság iránt érdeklődő 'középrendű' egyén, aki egyik rendszerben sem viselt megyei tisztséget.”³ Vári András megjegyzése azonnal a tagok belépésének privát motivációira irányítja a figyelmet: nevezetesen arra, hogy vajon a belépők körében mennyiben beszélhetünk a gazdaság iránti őszinte érdeklődésről, és mennyiben kell tekintetbe venni más szempontokat is, mindenekelőtt például az alapítás időpontját, amely tehát – aligha véletlenül, de erre kitérni most nincs idő – éppen az 1860–61-es átmeneti alkotmányos időszakkal esett egybe. Jóllehet a politikailag kiélezett időpontban történt alakulás azt a benyomást erősíti, hogy az egyesület valamiféle politikai fórum-pótlék szerepét is betöltötte, azért az egyesületbe való belépéssel a tagok más, természetesen akár egyszerre többféle céljukat is megvalósíthatták. Csak néhányat említve: tagjává válhattak a hozzájuk gazdasági vagy politikai kérdésekben hasonlóan gondolkodók körének, beleszólást remélhettek az őket érintő megyei vagy regionális szintű agrárpolitikai döntésekbe, vagy törekedhettek pusztán arra is – a zalai egyesület a kezdeti időszakban erre mindenképp módot nyújtott –, hogy olyan szolgáltatásokhoz jussanak, amelyekhez más úton csak nagyobb költséggel férhettek volna hozzá. Ilyenek voltak pl. az ismeretterjesztő előadások, az egyesületi könyvtár és az egyesületi társas összejövetelek.

Az egyesületek tagságát Vári András új irányú megközelítéssel, azaz a tagok közötti perszonális viszonyok és ezek formáinak elemzésével vizsgálta. A Magyar Gazdasági Egyesület 1847-es taglistájáról írta: „Nincs olyan adat, hogy bárki is ukázba adta volna az MGE-be való belépést tisztjeinek, de [...] a gazdasági érdeklődésű nagybirtokos köznemes, ha alispán volt [...] példamutatással vagy paranccsal behozta a teljes megyei tisztikart az alkalmazottakkal egyetemben, a szolgálóirak

¹ Vö.: VÁRI 2009: 176–177.

² KISS 2003; KISS 2006

³ VÁRI 2009: 176.

karától a megyei baromorvosig, 13 vagy talán 14 tisztségviselőt.”⁴ Az országos egyesületben a személyes befolyásnak ez a meghatározó ereje – elsősorban a fokozódó professzionalizáció hatásának és ezzel párhuzamosan az egyesület gyakorlati működési iránya megváltozásának köszönhetően – tíz év múlva már láthatóan gyengült. 1857-ről szólva Vári így összegzi meglátásait: „annyi megállapítható, hogy még az 1850-es évek végén is anyagilag az arisztokraták és a birtokosok alapítványaitól függött az egyesület, a tagság szerkezetét, eloszlását [azonban] már nem az alapító nagyurak elhelyezkedése és preferenciái határozták meg”.⁵

A ZMGE iratanyagában megtalálható⁶ az alapítás során készült aláírási ívek összesítője (az eredeti ívek tehát nem). Az íveket az ún. ívtartók járatták körbe – vélhetően elsősorban saját környezetükben –, és ki-ki kedve és lehetőségei szerint feliratkozhatott rájuk alapító, rendes vagy évdíjas tagként. Az íveken a belépni kívánó tag neve mellett a lakhely, az ahhoz legközelebb eső utolsó posta, valamint az alapítványként vagy tagdíjként befizetett összeg megnevezése szerepel. Az összesítő alapján 81 ívről van tudomásom (a sorozatból egy, a 43. ív hiányzik), egy-egy íven leggyakrabban 5–8 név szerepel, de nem ritka az ennél több személyt, akár 20 feliratkozót tartalmazó ív sem. A listákat összesítő kimutatáson 148 alapító, 350 rendes, és 67 évdíjas tagként feliratkozó személy szerepel. Nem minden esetben tüntették azonban fel a feliratkozási ív számát, vagyis egy kisebbségről nem tudjuk, hogy melyik íven, azaz kikkel együtt iratkozott fel. A többség esetében (108 alapító – 222 rendes – 33 évdíjas tag) ellenben tudjuk, hogy hányas íven jelentkezett a ZMGE tagjai közé, ennek megfelelően azonosítani tudjuk azt is, hogy kikkel közösen vagy legalábbis közös íven fejezte ki belépési szándékát. Az eredeti aláírási ívek alapján készült összesítő egy további hiányossága – legalábbis ha a tagok közötti személyes viszonyokhoz kívánunk fogódzót találni benne – hogy ábécé sorrendbe szedve rögzíti a tagok nevét: ezáltal eltünteti azt az „útvonalat”, amit az egyes eredeti ívek bejártak, és amely alapján követni lehetne, hogy kinek a kezéből kiébe került át egy-egy feliratkozási lista. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az azonos ívre feliratkozók közötti viszonyok kutatása mégis segíthet valamelyest közelebb kerülni az egyesület tagságának belső szerveződéséhez, így talán az egyes tagok belépési indokairól, motivációiról, ösztönzőiről is megtudhatunk valamit.

Magától értetődik, hogy az egy listára feliratkozók között elsődlegesen földrajzi–lakóhelyi kapcsolatot feltételezzünk. Erre több példát is találunk az íveket vizsgálva: gyakori formáció, hogy egy-egy település kisebb-nagyobb birtokosai azonos ívre iratkoztak fel. Ehhez hasonlóan elterjedt, hogy egy ív egy adott családon belül járt körbe. Így például a megyén kívül, Nagycenken birtokos gr. Széchényi családból hárman is feliratkoztak: a 9. ív gr. Széchényi Istvánné, gr. Széchényi Béla és Ödön nevét tartalmazza. A családi kötelék azonban akár földrajzi távolságot is átívelhetett: a 22-es íven Sümeg, illetve Keszthely környéki lakosok iratkoztak fel, s közöttük Bessenyei Ernő és Hertelendy László sógorsága teremt(h)etett kapcsolatot. Hasonlóképpen a 35-ös íven a Zala megyei Bekeházán lakó apa és fiú, Csillagh La-

⁴ VÁRI 2009: 200.

⁵ VÁRI 2009: 205.

⁶ ZML X. 107.

jos és László mellett Lajos sógora, a zalaegerszegi illetőségű Koppány Ferenc is feliratkozott.

Ezek a kézenfekvő kapcsolatokon túl, amelyekben a saját akarat mellett ugyan a családi tekintélynek való megfelelési vágy vagy engedelmességi kényszer is szerepet játszhatott egy-egy tag feliratkozásában, azért mindenképp érdemes egy próbát tenni, hogy közelebb férkőzzünk a Vári Andrástól idézett interperszonális viszonyokhoz is, nevezetesen, ha valaki „példamutatással vagy paranccsal behozta” a saját érdekkörébe tartozókat az egyesületbe.

A 19-es ívre összesen négyen iratkoztak fel, köztük egy uradalom, az Inkey család, majd a Fülöp Jenő belga kir. herceg kezén lévő palini uradalom, amely szokatlanul magas – 1000 osztrák értékű (o. é.) forintnyi – alapítvánnyal lépett az alapítók közé. Az íven szerepel, ugyancsak alapító tagként, a 200 Ft-ot lefizető Glavina Lajos. 1846-tól ő volt az uradalom kormányzója. Az íven található másik két tag, Zathureczky Ferdinánd és a nevét németes írásmóddal szerepeltető Granner Ernest (vagy ahogyan más forrásokból kiderül: Gruner Ernő) ugyancsak az uradalom alkalmazottai voltak. Zathureczky az uradalom főügyvédje, Granner/Gruner pedig a titkára, azaz személyükben mindketten az uradalmi kormányzó alárendeltjei. Esetükben elképzelhető, hogy saját érdekeiken vagy érdeklődésükön túl az egyesületben egyébként a második tisztválasztás után (1864–1867) alelnöki posztot betöltő Glavina „hívó szava” is ösztönzőleg hatott. Glavina – és személye révén a palini uradalom – egyébként az egyesület legaktívabb tagjai közé tartozott, általános alelnöki pozíciója mellett ő volt a nemzetgazdasági osztály elnöke; a palini uradalom pedig nagy összegű pénzbeli hozzájárulásaival az 1860-as évek közepén élen járt a megyei selyemhernyó-tenyésztés felélnökítését célul tűző mozgalomban. Hasonlót találunk más íveken is: a 26. íven pl. Puteáni (Putheány) József szigligeti birtokos mellett Prodanovics Dániel, jószágfelügyelő, egyébként a Dunántúli Vincellér és Kertész Képezde pénztárnoka iratkozott fel. Hasonlóképpen „úr” és „szolgák” viszonya az alapja a 36-os íven szereplők 10-es névsorának. Közülük hatan azonos települést jelöltek meg lakhelyüknek, 4-en pedig a tapolcai járási közigazgatás alkalmazottjai voltak. Bogyay Lajos járási főszolgabíró mint alapító mellett rendes tagként iratkozott fel Ádám József járási esküdt, Bogdán Lajos tollnok, illetve Csigó Pál korábbi tapolcai járási esküdt. Hasonló alá-fölérendeltségi viszony mutatható ki a 67. ív tagjai között, akik mindannyian a veszprémi káptalan szolgálatában álltak. Markl Ignác nagyprépost mellett öt kanonok iratkozott fel, köztük Oszterhueber Ferenc, az egyesület alapításkori elnöke, Oszterhueber József rokona.

Jóllehet urak és szolgálók azonos aláírási íven történő feliratkozása korántsem kikezdetetlen bizonyítéka a személyes befolyásnak (vagy befolyásoltságnak) – minden esetre valószínűleg nem is figyelmen kívül hagyható körülmény. Egyéb források híján, egyelőre hipotézisként fogadhatjuk el azt az állítást, hogy a gazdaság iránt érdeklődő urak személyes tekintélyükkel is közbenjártak, hogy a hatalmuk alatt állók közül minél többen részvételükkel és anyagilag is támogassák az egyesületet. A hatalom, az úr-szolga viszony az egyesület megszervezése során meghatározónak bizonyult.

De vajon hogyan mutatkozott meg az alá-, illetve fölérendeltség dimenziója az egyesület működése során? Az egyesület évente kétszer (ősszel és tavasszal) tartott rendes közgyűléseket, ezen kívül szükség esetén évente akár többször is rendkívüli gyűléseket, valamint az egyes szakosztályok, illetve az igazgatóválasztmány is rendszeresen ülésezett operatív ügyeik megvitatása céljából. A gyűlések helyszíne mindig egyik esetben változó volt, de az egyesület teljes tagságát érintő rendes és rendkívüli közgyűléseket többnyire a jelentős városokban (Zalaegerszegen, valamint Nagykanizsán, Keszthelyen) rendezték (az igazgatóválasztmányi ülések kivétel nélkül az egyesületi székhelyen, Egerszegen zajlottak). A szakosztályi ülések esetében azonban – úgy tűnik – többször is előfordult, hogy valamelyik kisebb településen adtak egymásnak találkozót a tagok, mégpedig rendre a szakosztály elnökének lakóhelyén. A hatalom gyakorlásának szemszögéből egyfelől nyilvánvaló, hogy a korabeli közlekedési viszonyok között az utazás időigényes volt, ezért a szakosztályi elnökök – kihasználva pozíciójukat – saját lakóhelyükön hívták egybe a személyüknek alárendelt tagokat (akik így szükségszerűen áldozatot hoztak: pénzt és időt fordítottak az utazásra). Az elnökök hatalmi helyzetnek köszönhetően nemcsak uralni tudták mások idejét, hanem, saját személyes hasznukkal együtt, lakóhelyüknek is előnyt szerezhettek azzal, ha „házhoz jött” a szakosztály. Az elnök saját települését így bevonta az egyesületi vérkeringésbe, látogatókat hozott, akik mindenekelőtt híreket és információkat hoztak és vittek, de jelenlétük – alkalmasint fogyasztásuk – önmagában is a község vagy város hasznára válhatott, azaz az egyleten belüli hatalmi helyzet a „tér” uralására is lehetőséget adott.

A hatalmi viszonyok további megjelenési formáinak egyike, hogy a tagok egyenlőségét valló és vállaló egyesületi eszme a gyakorlatban sokszor úgy valósult meg, hogy az egyenlők között mégis voltak „még egyenlőbbek”. Az egyes tagok egyesületen belüli nagyobb mozgásterét, szélesebb körű jogait és lehetőségeit rendszerint már az alapszabályok rögzítették, amennyiben például az alapító tagok (magasabb összegű tagdíjuk, tőkévé tett alapítványuk ellenében) több vokssal bírtak, mint a kevesebb tagdíjat fizető rendes vagy évdíjas tagtársaik, így a társadalmi státusz egyértelmű módon húzott határvonalakat az egyébként demokratikus (egyenlősítő) elven szerveződő egyesület tagságán belül.

Más gazdasági egyesületekhez hasonlóan, a ZMGE egyik kimondott célja volt az okszerű gazdálkodás népszerűsítése és terjesztése, iránymutatással szolgálva a megyében élő gazdáknak és gazdálkodóknak. Rendszeresen szerveztek ún. állatmutatásokat (kiállításokat) és gépbemutatókat, illetve népszerű előadásokat tartottak a legmodernebb technikák, eszközök, eljárások megismertetése céljával. Mindezzel azt kívánták elérni, hogy a mostohább anyagi körülmények között élő gazdák is megismerkedhessenek az idő- és pénzigényes gazdálkodási technikák, technológiák hatékonyabb és költségkímélőbb formáival, másrésztől ösztönözni próbálták őket ezen eszközök használatára. A megyei gazdálkodók számára hirdetett termény- és állatversenyeken mégis többnyire úgy alakult, hogy a szegényebbek, a maguk erejéből törekvők ösztönzése és támogatása helyett a fennálló hatalmi rend megerősítése valósult meg. Az egylet legelső nyilvános rendezvényén, az 1861-es állatkiállításon gróf Festetics Taszilo (200 o. é. forintos befizetéssel alapító tag) gulyája az első és a

második díjat is elvitte. Az eseményt a *Gazdasági Lapok* hasábjain kommentáló Sajtos Károly nem is állta meg, hogy szó nélkül hagyja azt a törést, ami az írott elvek és a megvalósuló gyakorlat között húzódott: „Nem kell tehát szem elől téveszteni, miként a jutalmak leginkább oly tenyésztőknek ítélendőek oda, a kikenél a nemesebb marha előállítására nem annyira a helyzet szerencsés volta, mint a szorgalom eredménye, mert csak ekkor éri el az egyet azon cél, mit nemes buzgalmába kitűzött”.⁷ Az esetre később is volt példa, 1863-ban a mezei gazdák lovas versenyén ugyanis bizonyos Bálint Ignác lett a győztes,⁸ aki személyesen ugyan nem tartozott a „szerencsés helyzetűek” közé, győzelmét mégis elsősorban annak köszönhette, hogy a megye egyik legnagyobb földesuránál, Inkey Lászlónál (alapító tag 400 o. é. forintos alapítvánnyal) állt szolgálatban: nevezetesen Inkey ménésének számadója volt. Az ő esete talán még az előzőnél is tisztábban példázza, hogy a társadalmi helyzetből fakadó hatalmi potenciál nem pusztán az egyesületben elfoglalt pozíciót befolyásolta jelentős mértékben, hanem hatása az egyesületi működés során is rendre megmutatkozott: az urak kitüntetett helyzetéből a szolgák is részesülhettek. Ez pedig mindkét oldalról megerősítette az urak és szolgák között fennálló viszonyt: egyfelől demonstrálta a szolgák alárendelt, függő helyzetét, másrészt pedig az urak domináns pozícióját.

Vári Andrásnak a gazdasági egyesületek szerveződésével, struktúrájával, a tagok egymáshoz való viszonyával kapcsolatos gondolataiból kiindulva, a ZMGE alakulás körüli tagságának vizsgálata igazolta: a társaságban már a szervezés időszakában, és később a működés során is messzemenően meghatározó volt az urak és szolgák fölé- és alárendelt kapcsolata. Ennek a kapcsolat- és viszonyrendszernek újonnan feltárt elemei: az interperszonális hálózatok, a térbeli viszonyok és az urakról nem egyszer szolgálra is átháramló presztízs.

Források

ZML = Zala Megyei Levéltár

X. 107 = Zala Vármegyei Gazdasági Egyesület iratai, 1858–1947

Hivatkozott irodalom

KISS 2003

KISS Zsuzsanna: A Zala Megyei Gazdasági Egyesület megszervezése. *Korall* 13. 107–124.

KISS 2006

KISS Zsuzsanna: A Zala Megyei Gazdasági Egyesület működésének vizsgálata. In: KÖVÉR György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest. 255–283.

VÁRI 2009

VÁRI András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Argumentum, Budapest

⁷ *Gazdasági Lapok* 1861. jún. 23.

⁸ *Zala-Somogyi Közlöny* 1863. máj. 20.